

Zen en vrijmetselaarsrituelen

Bouwstuk Piet Jeuken

Opgeleverd 30 november 2017 in loge Het Derde Licht, Eindhoven

Dit bouwstuk onderzoekt het verband tussen de effecten van zen meditatie en het meditatieve effect van de beleving van vrijmetselaars rituelen.

The proof of the pudding is in the eating.

Ik probeer u mee te nemen in mijn beleving. Ik wil daarom graag beginnen met een korte meditatie oefening.

I Aandachtsoefening

(vraag na afloop: Wie heeft zich een tijdje uitsluitend op zijn uitademing kunnen concentreren zonder voorbijkomende gedachten)

Gebroken kolom

Ik sta achter de gebroken kolom, het symbool van onvolmaaktheid.

Ik hou van dit symbool omdat het mij stimuleert tegen u te zeggen dat ik de waarheid over rituelen niet in pacht heb. Het denken gaat door.

Mijn woorden zijn de kleren van mijn gedachten en gevoelens(vrij naar Hugo Claus)

Ik heb enkele boeken mee genomen over zen en rituelen ter kennisneming en hopelijk als inspiratie.

De opbouw van het bouwstuk is als volgt;

1. Wat is Zen en hoe werkt het?
2. Vrijmetselaarsrituelen
3. Enkele vragen voor het voortbouwen

II Zen

Jaarlijks volg ik een zgn. zensesshin van een kleine week onder leiding van zenleraar Jeroen Witkam, de oud abt van de Trappisten abdij in Zundert. Het is telkens een prachtervaring met een ander soort leven; de hele week mijn mond houden te midden van 29 anderen. Ze de hele week zien zitten of lopen zonder sociaal contact. Maar het lichaam spreekt, zonder woorden. Aan het eind van de week heb ik het gevoel dat ik de stille aanwezigheid allemaal een beetje ken.

Een speciale ervaring.

Vegetarisch en in stilte met elkaar eten (nog nooit zo goed mijn eten geproefd!), om ½ tien naar bed en om kwart voor zes weer op. 10 x een half uur zittend mediteren. Wandelen, naar de kerk als je wilt.

Wat is zen?

Ik citeer Hugo M. Enomiya – Lassalle 1990, de jezuïet en leermeester van Jeroen Witkam. (*De os en zijn hoeder, Ankh- Hermes 1990*)

Het woord Zen is een Sanskriet woord dat oorspronkelijk meditatie betekende. De Chinezen schreven het met een schriftteken dat een samenstelling is van "God" en "een", één met God dus.

In de loop van de tijd kreeg het woord *zen* een ruimere betekenis. Het omvat tegenwoordig alles wat op enigerlei manier met deze meditatievorm te maken heeft.

Daartoe behoren bijvoorbeeld de bekende theeceremonie, de kunst van het boogschieten, bewegingskunsten als judo, karate en Tai Chi, kalligrafie en bloemsierkunst.

Het zijn niet slechts takken van sport of kunstvormen maar wegen; levenswegen. Ze raken de mens als geheel, zijn hele persoonlijkheid.

Aldus pater Lassalle.

Ook de Haiku dichtvorm komt uit Japan.

Het zijn uitsluitend kleine gedichtjes, met in totaal 17 lettergrepen bestaande uit drie zinnen. De eerste en de laatste zin bestaat uit vijf lettergrepen en de middelste uit zeven. Haiku's bevatten geen rijmwoorden maar beschrijven een wezenlijke ervaring.

Een leuke oefening om te proberen.

Voorbeeld van een actuele Haiku over onze loge zoals ik die beleef.

Op zoek naar de kern

In loge Het Derde Licht

Elke donderdag

Hoe kijk ik tegen Zen meditatie aan?

Zen meditatie beoogt:

- Om minder geleefd te worden door onze gedachten en emoties.
- Door in meditatie het denken voorbij te gaan en het gebied van de stille leegte te betreden.
- Als het lukt, kunnen je meester worden over je gedachten en emoties in plaats van dat zij je beheersen.
- Denken wat je wilt denken. Voelen wat je wilt voelen

(literatuur tip: Ritskes, Rients (2010) *Leer denken wat je wilt denken; basisboek zen training; Asoka*)

KOAN studie

Koan studie is een hulpmiddel.

Een koan is een Japans raadsel dat rationeel niet oplosbaar is.

Voorbeelden

- Hoe klinkt het geluid van één klappende hand?
- Hoe passeer je een poortloze poort?
- Hoe ziet het gezicht van je ongeboren vader eruit?

Onzin vragen, rationeel bezien.

Koan studie is bedoeld om de geest flexibel te maken door *Out of the box* te denken.

Door het denken in tegenstellingen en in termen van oorzaak en gevolg te verlaten en naar de antwoorden te zoeken in de wereld van het Geheel, het Al waar alles is en tegelijkertijd niets.

Zenmeditatie wijst ons de weg naar het licht

- Het absolute of het goddelijke.
- Het niet weten, de permanente twijfel,
- Het diepe zelfbesef.

Broeders

Binnenkort vieren wij weer het Winter St. Jan.

De Evangelist Johannes zag het Licht dat door Johannes De Doper was aangekondigd

In het Licht is alles één en met elkaar verbonden.

Het is het ultieme vrijmetselaarsideaal, de Koninklijke Kunst van verbinding van tegenstellingen die gesymboliseerd worden door onze geblokte of mozaïeke vloer.

Zen meditatie vind ik moeilijk.

Mijn gedachten voorbij gaan en aan niets denken... het lukt mij vaak maar even.

Maar als het me gelukt is, voel ik me goed.

Ik keer daarna terug naar de dagelijkse werkelijkheid en kijk met nieuwe ogen.

Minder geleid door mijn dagelijkse gedachten en emoties.

Met meer afstand maar ook met mededogen.

Het helpt mij een *bewuster mens* te worden.

Even een stapje terzijde, broeders.

*Ik gebruik liever de term Bewuster Mens dan een Beter Mens.
Ik ervaar Beter Mens als een verwarrende vrijmetselaarsuitdrukking .
Wij hebben toch niet de pretentie een beter mens te worden dan een goed mens?*

Ik spreek daarom liever van een bewuster mens worden.

Over de leegte of het licht waar alles samenhangt en één is, wil ik een gedicht voordragen van Abel Herzberg: WANT ALLES IS FRAGMENT

Amsterdammer Abel Herzberg, de vader van Judith Herzberg, leefde van 1893- 1989. Hij was advocaat en schrijver/dichter.

*Want alles is fragment
Al door het zeggen van het woord
Deelt men, scheidt men en schendt
Het al omvattende, dat men niet kent,
Dat ik aanwezig weet, of alleen maar vermoed,
Dat ik niet uitspreken kan en toch uitspreken moet,
Dat mij beheerst, dat mij gehoorzaamheid gebiedt,
En als ik zoek en luister, dan vind ik het niet.*

*Een troost blijft:
Er is in ieder woord een woord,
Dat tot het onuitsprekelijke behoort;
Er is in ieder deel een deel
Van het ondeelbare geheel,
Gelijk in elke kus, hoe kort,
Het hele leven meegegeven wordt.*

Achtbare meester, waarde broeders

Dit gedicht van Abel Herzberg klinkt voor mij als een deel van de catechismus in ons inwijdingsritueel.

Vr: Nadat u het licht hebt gezien, wat is u toen toevertrouwd?

A. Het heilig Woord

Vr Wil mij dat woord geven

A. Ik mag het niet uitspreken, schrijven, tekenen, graveren of insnijden; geef mij de eerste twee letters, ik zal u de tweede geven.

Vr Waarom zo?

A Omdat het heilig woord alleen gegeven kan worden aan hem die het reeds kent.

Samenvattend over Zen

Het doel van zen meditatie is voorbij te gaan aan het denken en voelen die ons beheersen; om uiteindelijk te denken en te voelen wat je zelf wilt.

Ik ervaar het als een mooie beschrijving van de weg naar het licht.

Vrijmetselaarsrituelen

Wat bindt ons eigenlijk precies als vrijmetselaars?

Een duidelijke antwoord *komt van* Jef van Bellingen, rechtsfilosoof aan de Vrije Universiteit van Brussel en lid van de Grande Loge de France, in de publicatie *Levende Rituelen* (2006, FAMA uitgeverij).

De inwijding in de loge is het enige dat vrijmetselaars bindt.

In strikte zin bestaat de vrijmetselarij alleen binnen de geslotenheid van de ritueel gecreëerde ruimte. Buiten de arbeid in de open werkplaats heeft, volgens hem, de vrijmetselarij geen duidelijk omschreven doelstelling.

Volgens van Bellingen is het enige gemeenschappelijke en zeer algemene doel van de maçonnieke arbeid het stimuleren van de ontwikkeling tot vrije mensen. Dat is tevens haar bestaansvoorwaarde.

Zonder ritueel zou de vrijmetselarij dus niet bestaan, in deze zienswijze

Uitdaging

Ik vind het uitdagend én voor discussie vatbaar om het instrument van het ritueel als de essentie van onze Orde te beschouwen zonder duidelijk eigen doel voor de vrijmetselarij.

Het spreekt mij niet aan om een middel tot essentie te verheffen, zoals Jef van Bellingen doet.

Wat te denken van broederschap als doel?

De Oude Plichten en een grootmeester schieten mij te hulp.

In artikel 1 van de Oude Plichten wordt gezegd dat het de bedoeling is van de vrijmetselarij om vrije en rechtschapen mensen (*lees mannen*) te verenigen die anders elkaar nooit ontmoet zouden hebben.

De ontmoeting als zelfstandig doel dus.

Diederik van Rossum was van 2003 tot 2010 *grootmeester* van de Orde van vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden.

In de in 2006 uitgezonden IKON film over 250 jaar vrijmetselarij spreekt hij als volgt over het mysterie van de vrijmetselarij:

- De relatie tussen broeders
- De relatie tussen mensen
- Die nooit vanzelfsprekend is en altijd blijft verrassen.
- De medemens als inspiratiebron

De relatie tussen broeders is volgens die grootmeester het mysterie.

Dus niet de rituelen. Het ritueel is een middel in de werkplaats, geen doel

De essentie zit voor mij in de persoonlijke reflectie tijdens het ritueel.

Maar ik denk dat de gezamenlijke beleving van het ritueel tijdens de open loge ook bijdraagt aan het groepsgevoel en de broederschap.

Het beleidsplan 2017 van het Nederlandse Grootoosten heeft een brede opvatting over de bestaansgrond van de vrijmetselarij.

“De vrijmetselarij biedt zoekende mensen een zingevingsmethode in een vertrouwde omgeving die met behulp van rituelen en symbolen leidt tot zelfontplooiing, broederschap en daardoor een betere samenleving”

Dus zelfs drie doelen: Zelfontplooiing, broederschap en een betere samenleving

Het werken met rituelen en symbolen behoort overigens wel tot onze *core business*.

1. **Wat is een ritueel en hoe beleven we het?**

Voor een dieper inzicht in de betekenis van een ritueel ben ik te rade gegaan bij de theoloog Tjeu van den Berk. In de eerder genoemde FAMA publicatie *Levende Rituelen* schrijft hij een bijdrage onder de titel *Ritueel Bewustzijn*.

Voor de basisverklaring verwijst hij naar een van de grondleggers van de psychologie Carl Gustaf Jung.

Rituelen vloeien volgens Jung voort uit het onbewuste, uit onze instinctmatige biologische reacties bij cruciale gebeurtenissen in ons leven zoals:

geboorte, overlijden, oorlog, vrede, en crisismomenten in ons leven.

Op zulke momenten worden archetypische beelden en gebaren aangereikt om de **overgangen** die plaatsvinden gestalte te geven.

Psychisch dalen we daarbij af naar het gebied van onze basisfuncties: ademen, slapen, dromen, eten, drinken en vrijen.

Tot zover Jung.

Volgens Tjeu van den Berk kunnen geritualiseerde handelingen ontkoppeld worden van hun strikt biologische aanleiding. Zo kunnen natuurlijke seizoenswisselingen in rituelen gevangen worden volgens het ritme van de kalender.

Het blijft daarbij echter van belang de instinctmatige impulsen niet te verliezen. Wie een maçonnieke tempel betreedt, treedt de miljoenen jaren oude natuur binnen, compleet met hemelgewelf. Van de Berk waarschuwt dat zonder deze instinctmatige band rituelen verworden tot fossiele artefacten.

Levende rituelen kunnen overgaan in ritualisme en daarmee dode rituelen worden.

Van den Berk definieert het ritueel als:

Een in scene gezette symbolische handeling die tot doel heeft een overgang in het bewustzijn te bewerkstelligen.

Dat gebeurt in de drie fasen desintegratie, transformatie en terugkeer.

Fase 1: Desintegratie d.w.z. zich afzonderen van het dagelijks leven en geestelijk in retraite gaan.

Fase 2: Transformatie d.w.z. de overgang naar een ander bewustzijnsniveau

Fase 3: Terugkeer naar het alledaagse, verrijkt met inspiratie

Even een zijstapje over van de Berk

Tijdens een bijeenkomst van de stichting Ritus en Tempelbouw op 26 november 2017 in De Rode Hoed in Amsterdam over *Die Zauberflöte Ontsluiert* presenteerde van de Berk zijn jongste boek Papageno en Papagena. Ik heb het meegebracht.

Het bevat twee gravures van Weense loges.

Eén uit 1750 waarin de broeders bezig zijn met de wetenschappelijke arbeid van het opwaarderen van basismetalen tot edelmetalen.

De andere gravure verbeeldt een Weense vrijmetselaarsloge uit 1789 waarin ook broeder Mozart is afgebeeld.

Van de Berk plaatst de opera Die Zaubertfloete in de alchimistische praktijken van de Weense vrijmetselaars van einde 18 eeuw. Hij ziet de vogelhandelaar Papageno en Papagena als de centrale dragers zijn van de opera. Zij doorlopen de alchimistische veranderingsfasen van de Duisternis naar het Licht, in de opera van de maantempel van de Koningin van de Nacht naar de zonnetempel van de priester Sarastro.

Het ontlokte van de Berk die zelf geen vrijmetselaar is, de opmerking dat de vrijmetselarij in onze tijd aan spirituele alchemie doet.

De broeders proberen immers hun innerlijk van lood te veranderen in edelmetaal.

Terug naar de betekenis van rituelen.

Volgens de Amerikaanse socioloog Richard Sennet verandert een ritueel "*objecten, bewegingen van het lichaam of doodgewone woorden*" in symbolen.

(Sennet, R., (2016). Samen. Een pleidooi voor samenwerken en solidariteit, Amsterdam, Meulenhoff)

Voorbeeld uit onze werkplaats

"Een reis maken rond het tableau, is iets heel anders dan gewoon langzaam door een straat lopen"

Om te voorkomen dat de rituelen hun waarde verliezen, moet je ze volgens Sennet niet alleen herhalen. Je moet ook steeds blijven praten over het "waarom" van de rituelen. Mensen moeten als het ware telkens opnieuw bewust de keuze maken ze uit te voeren.

Oproep

Dat zijn naar mijn mening behartigenswaardige woorden voor onze vrijmetselaarspraktijk. Ik beschouw het als een oproep voor een voortdurend gesprek over de betekenis van onze rituelen. Niet alleen als leerling of gezel maar ook als jonge en ervaren meester.

Meditatief effect van rituelen

Naar mijn mening hebben de rituelen in de werkplaats een meditatief effect.

De rituele bijeenkomsten die ik sinds 2006 heb meegemaakt waren allen zgn. *rites de passages*, betrekking hebbend op overlijden, op seizoenwisselingen en op de overgang in de blauwe graden van kandidaat naar leerling, van leerling naar gezel en van gezel naar meester.

Elk ritueel zie ik als een bekend, vertrouwd en veilig omhulsel voor de broeders.

Binnen dit omhulsel kan elke broeder zijn eigen beleving hebben door zich los te maken uit zijn dagelijkse beslommeringen en afdalen naar een diepere laag van zijn bewustzijn.

De achtbare meester zegt na de voorbereidende handelingen in de Werkplaats:

De loge is geopend.

Vanaf dat ogenblik bevinden we ons in een gecreëerde tijd, symbolisch van volle middag tot middernacht

En een gecreëerde plaats: symbolisch in de werkplaats, ofwel de tempel.

De aardse duale wereld van tegenstellingen is omgezet in een mythische Orde van eenheid en harmonie waarin elk deel onderdeel is van het geheel, waarin het geheel deel is van elke onderdeel.

Het is de mythische poging om naar het Licht te rijden.

Elke keer als ik me dit ten volle realiseer, voel ik het in m'n buik.

Het doet wat met me ook al weet ik dat het gemaakt is.

Het is de kracht van het ritueel als we het doorgronden en ons ermee kunnen verbinden.

Na de sluiting keren we weer terug naar de onvolmaakte duale wereld van tegenstellingen. Maar we keren daarin terug met meer inzicht en mededogen.

Op deze manier gezien is de Werkplaats een laboratorium van de vrije geest en het gevoel.

Achtbare meester, waarde broeders,

Hoe kunnen we dit gevoel van verbinding en eenheid in onze loge stimuleren?

Door te zingen.

Ik zou het mooi vinden als we voor ons jubileumjaar een maconniek koortje vormen dat enkele keren voor ons zingt.

En het mooie daarvan is dat het niet beperkt hoeft te blijven tot het jubileumjaar maar altijd van pas komt.

Bijvoorbeeld tijdens de zevende graad.

Ter voorbereiding op dit bouwstuk heb tijdens de rituele bijeenkomsten in de Werkplaats aan participerende observatie gedaan.

Ik heb naar de lichaamshouding en de gezichtsuitdrukkingen van de broeders om mij heen gekeken.

Ik zag ontspannen lichamen in rust.

Ik zag vredige gezichten, met gesloten of geloken ogen, vooral wanneer er muziek klonk.

Ik zag ook open aandachtige ogen die elke beweging volgden van het ritueel dat werd opgevoerd.

Soms vraag ik mij af:

Wat gaat er tijdens zo'n rituele opvoering in elke broeder om?

Zouden we dat met elkaar willen delen?

Idee

Iedere broeder zou zichzelf de opdracht kunnen geven gedurende een half jaar na elk ritueel kort op te schrijven wat zijn persoonlijke beleving was. Daarna zou u de ervaringen in kleine groepjes tijdens een spiegelgroep kunnen uitwisselen.

Ik rijk dit idee graag aan uw redenaar en alle medebroeders aan.

2. Vernieuwing van de rituele arbeid

Worden er ook nieuwe vrijmetselaars ritualen gemaakt?

Of beperken we ons tot de bestaande ritualen?

Volgens Jef van Bellingen (in: Levende rituelen, Fama, 2006) zijn honderden ritualen geschreven in de periode 1730-1800. Daarna is er volgens hem nauwelijks meer iets nieuws verschenen.

In het historisch overzicht *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer* worden echter enkele hoofdstukken gewijd aan nieuwe rituelen in de 19 en 20 ste eeuw.

(*De kern van de zaak ; Nederlandse vrijmetselaarsrituelen in de 19 eeuw door Guy Liagre; M. de Haan 1900-1950 en M. de Haan, De laatste 50 jaar*)

We zijn nu aangekomen in de 21 ste eeuw.

Er wordt aanzetten geleverd tot vernieuwing, als ik om me heen kijk.

Dat lijkt me ook nodig.

Waarom?

- Onze huidige rituelen zijn voornamelijk geïnspireerd op het eerste grote licht De Bijbel.
- Het Westen wordt steeds profaner en het geïnstitutionaliseerde Christendom is op z'n retour o.a. in Nederland,.
- Bijna driekwart van de Nederlanders voelt zich niet meer verbonden met een religieus instituut. Ieder zoekt op eigen wijze spiritualiteit, als men het al doet.
- De jeugd kent de bijbel veel minder dan de oudere generatie of in het geheel niet meer. Wie is Tubal Kain, Johannes de Doper of Job? Wat is de Tempel van Salomo?

Erik van Praag die hier over twee weken een bouwstuk oplevert, signaleert dit probleem eveneens in een lang artikel van 16 pagina's in Toth 2017, nr 6, onder de titel *Kijk op de werkelijkheid*.

Citaat:

"Steeds meer broeders en zusters noemen zich atheïst en ontkennen ook het bestaan van iedere werkelijkheid buiten de materiele wereld. Maar welke betekenis hebben dan uitdrukkingen als "gericht op de meester", Opperbouwmeester des Heelals" en "het eeuwig oosten"?"

Einde citaat

Hij geeft in dat artikel ook zijn visie op de rol van de vrijmetselarij in dit licht.

Misschien dat hij daarover over veertien dagen iets zal zeggen.

Naar mijn mening kunnen meer eigentijdse rituelen ertoe bijdragen de kloof kleiner te maken. Niet als vervanger van de bijbels georiënteerde rituelen maar als aanvulling voor speciale gelegenheden.

Want ik vind het van belang dat toekomstige broeders ook contact hebben met de waarde van het christelijk cultuurgood.

Waarom zouden nieuwe rituelen moeten voldoen, naar mijn idee?

Ik ben ervoor om de essentie van de bestaande rituelen over te brengen naar nieuwe:

- Het hoofdthema blijft de overgang van de ene naar de andere fase
- Het zoeken naar verbinding
- Met als leidraad het Hoog Beginsel

Ik zal nu enkele nieuwe initiatieven noemen waarvan ik weet, denk, of hoop dat ze aan deze drie criteria voldoen.

Enkele voorbeelden van nieuwe rituele arbeid

a. Quintessens

In de jonge loge Quintessens in Den Bosch wordt veel aandacht besteedt aan instructie van de broeders in alle drie de graden. Leerlingen oefenen in een schaduwloge of studieteam met het onder de knie krijgen van de rituelen.

b. Jaarlijkse gezamenlijke Veldloge Eindhoven

In Eindhoven hebben de vier Eindhovense loges jaarlijks een gezamenlijke veldloge .

Die wordt voorbereid en uitgevoerd door de jongste broeders leerlingen en gezellen.

Met eigen invullingen en interpretaties

Instructief en vernieuwend, ook voor de broeders meesters.

c. Een gesprek met God

Onze broeder Matthieu van de Burgt voerde een gesprek met God dat in onze loge als ritueel is opgevoerd.

d. Rouwloge met deelname van de familie van de overleden broeder.

Een aangepast ritueel

e. Rituelen in Le Chemin

Dit is een onafhankelijk landelijk platform van mannen en vrouwen van alle loges en obediënties. De groep zoekt naar wegen om de vrijmetselarij in al zijn vormen een eigentijdse plaats te geven in de samenleving.

Een van de leden Erik van Praag ontwerpt zeven rituelen op basis van zijn publicatie

Zeven stappen op weg naar Bewustzijnsontwikkeling.

De eerste drie zijn klaar. Deze zijn opgevoerd in jaarlijkse bijeenkomsten.

De drie onderwerpen zijn:

- Leerling zijn; Zelfstandig zijn; Het doel van je leven vinden

Er volgen nog vier rituelen over de volgende onderwerpen:

- Leven vanuit je hart; Dienstbaar zijn; Meesterschap; Volledige aanwezigheid

U kent de onderwerpen van onze spiegelgroepen.

Het bijzonder van deze Le Chemin rituelen is dat ze allen interactief zijn.

Alle aanwezigen participeren tijdens het ritueel actief in kleine groepjes en plenair.

Vier suggesties voor het ontwerpen van rituelen over duurzame eigentijdse onderwerpen die aansluiten bij essentiële menselijke ervaringen?

Vier ideeën

- Ritueel over de ecologische samenhang van kosmos en planeet aarde en de plaats van de mens daarbinnen. Hoe om te gaan met de ecologische neergang waarin de planeet aarde zich bevindt?
- Ritueel over de transitie naar de multiculturele samenleving als verbinding tussen cultuur en etniciteit. Het geeft uitdrukking aan het kosmopolitische doel van de vrijmetselarij als broederketen die de ganse aarde omspant
- Ritueel over de transitie naar de digitale wereld die mensen verbindt.
- Ritueel over de verbinding tussen fysieke kennis en mystieke ervaringen

Ik zou het heel mooi vinden als tijdens ons jubileumjaar we een nieuw ritueel kunnen opvoeren met één van deze transitie thema's als onderwerp.

We hebben talent in onze loge op dat gebied. Een van onze broeders schreef al een ritueel dat is uitgevoerd in de werkplaats: *Een gesprek met God*.

3. De betekenis van de uitvoering van Rituelen

Op dit punt aangekomen wil ik tot slot nog enkele vragen opwerpen bij de uitvoering van onze rituelen.

- *Is de perfecte uitvoering van het ritueel nodig?*
Als de essentie van de open werkplaats is de innerlijke beleving en verdieping van de broeder in de eenheid van de harmonie, hoe belangrijk is het dan dat het ritueel perfect wordt uitgevoerd? Is dat nodig voor de persoonlijke beleving of voor de groepsbeleving?

Of is dat helemaal niet belangrijk?

- *Het belang van het aantal actoren*
Welk verband bestaat er tussen het aantal actoren tijdens de uitvoering van het ritueel en de diepte van de innerlijke beleving?

Geldt hier hoe minder actoren en dus minder drukte, hoe groter de kans op persoonlijk verdieping?

Of omgekeerd, hoe meer actoren, hoe groter de betrokkenheid van juist die actoren en hoe sterker het groepsgevoel?

- Kunnen rituelen misschien ook meer interactief gemaakt worden, met actieve inzet van meer of alle broeders? Zoals gebeurt bij Le Chemin, een vrijmetselaars groep die geen loge is?
- *De rol van de muziek*
Is de muziek een stimulans voor de persoonlijke verdieping tijdens de open werkplaats?

Of kan het ook zijn dat de muziek juist afleidt van de innerlijke beleving die al gaande is? Bijvoorbeeld omdat de kapelmeester geen goede hand van muziekkeuze heeft of omdat meditatieve stilte prettiger is.

Terzijde opgemerkt...Kan de muziek bij inwijdingen, bevorderingen en verheffingen worden gekozen in overleg met de betreffende broeder of is dat niet gebruikelijk of zelfs niets wenselijk?

Achtbare meester, waarde broeders

Ik breng u in herinnering waarmee ik begonnen ben. Met de verwijzing naar de gebroken kolom symbool van onvolmaaktheid.

Mijn woorden zijn de kleren van mijn gedachten en gevoelens.

En kledingsmaken verschillen. Kijk maar om u heen broeders!

Gedachtenvorming over rituelen en vrijmetselarij is nooit af.

Beschouw mijn bijdrage als een aanzet voor het gesprek hierover met u.

Op U komt het aan.

Achtbare meester, ik vertrouw erop hiermee aan uw opdracht te hebben voldaan.

Piet Jeuken 30 november